

Eski Türkçe, Yeni Uygurca ve Sarı Uygurcadaki -IA- Eki*

Dilek Bartu **, Fikret Yıldırım***

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dilekbartu8@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5787-9787. ***Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fikreyildirim1981@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6724-3195.

Makale Bilgisi

Makale Tarihsel Süreci:

Geliş Tarihi: 19/01/2024

Düzeltilme

Tarihi:27/02/2024

Kabul Tarihi:

30/06/2024

Anahtar Kelimeler:

Eski Türkçe, Yeni Uygurca, Sarı Uygurca -IA- eki, fiil yapımı

JEL Kodları: Z, Z00, Z10

Özet

Türk dili ekler ve eklerden türetilen sözcükler bakımından oldukça zengindir. Gerek Türkçenin tarihsel dil alanlarında gerek çağdaş Türk dillerinde türetme son eklerle yapılmaktadır. Kullanıldığı sahanın fonetik özelliklerine göre çok şekilli yahut tek şekilli olabilen bu ekler, isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil türetmelerine göre dört kategoride incelenmektedir. Bu çalışmada çağdaş Türk dilleri arasında bulunan Sarı Uygurca ve Yeni Uygurcada eklendiği yapıların anlamlarını derinden etkilemeyip bazen sadece anlamın pekişmesine yardımcı olan ya da bir işin sürekli yapıldığını gösteren -IA- eki ve varyasyonları incelenecektir. Tarihi Türk dilleri, Sarı Uygurca ve Yeni Uygurca ile ilgili kaynaklar taranarak Eski Türkçeden gelen -IA- eki ve varyasyonları Sarı Uygurcada ve Yeni Uygurcada karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrılan ve birleşen yönleri ortaya konulmak istenmiştir. Bu durum tarihi Türk dillerinde, Sarı Uygurca ve Yeni Uygurca tespit edilen örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

-IA- Suffix in Old Turkic, Modern Uyghur and Yellow Uyghur

Article Info

Article history:

Received:19/01/2024

Revised: 27/02/2024

Accepted:30/06/2024

Keywords: Old Turkic, Modern Uyghur, Yellow Uyghur, -IA-, verb making

JEL Codes: Z, Z00, Z10

Abstract

The Turkish language is quite rich in terms of affixes and words derived from affixes. Derivation is made with suffixes, both in the historical language areas of Turkish and in contemporary Turkish languages. These suffixes, which can be polymorphic or monomorphic depending on the phonetic characteristics of the field in which they are used, are examined in four categories according to their derivations from noun to noun, from noun to verb, from verb to noun and from verb to verb. In this study, the -IA- suffix and its variations in Yellow Uyghur and New Uyghur, which are among the contemporary Turkic languages, will be examined, which does not deeply affect the meanings of the structures to which it is added, but sometimes only helps to consolidate the meaning or indicates that a task is continuously performed. Historical Turkic languages, Sarı Uyghur, and Modern Uyghur sources were searched, and the -IA- suffix and its variations coming from Old Turkic were compared in Sarı Uyghur and Modern Uyghur. The similarities and differences were tried to be revealed. This situation was explained with examples identified in historical Turkic languages, Sarı Uyghur, and Modern Uyghur.

Bartu D., Yıldırım F.,(2024). Eski Türkçe, Yeni Uygurca ve Sarı Uygurcadaki -IA- Eki, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 5(1), 23-32,DOI: 10.62001/gsijses.1422234.

* Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Fikret Yıldırım danışmanlığında halen devam etmekte olan “Eski Türkçe Bağlamında Sarı Uygurca ve Yeni Uygurcanın Gramer ve Söz Varlığı Karşılaştırması” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023).

GİRİŞ

Türk dili sondan eklemeli bir dildir. Türkçede ekler dört farklı şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan ilki kelimelerin ekleşmesiyle meydana gelen eklerdir. İkincisi bir ekin çeşitli ses olaylarına uğrayarak değişmesi, yeni bir ek görüntüsüyle varlığını sürdürmesidir. Üçüncüsü bazı eklerin var olan eklerle birleşmesiyle oluşur. Dördüncüsü ise Eski Türkçe döneminden beri var olan bazı eklerin Türkçenin bazı kelimeleriyle kaynaşarak yeni bir ek kimliğiyle karşımıza çıkmalarına dayanmaktadır (İlhan, 2009, 1536-1537).

Çalışmalarda *-IA-* eki ve varyasyonları farklı başlıklar altında incelenmiştir. Kimi araştırmacılar bu eki sıklık çatısı altında incelerken kimileri fiilden fiil yapan ekler başlığı altında incelemiştir. Tosun'a (2017, 87) göre sıklık çatısı, son yıllarda Türkiye'de yapılan araştırmalarda çatı kategorisinin bir alt başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yurtdışındaki Türkoloji araştırmalarında, sıklık bildiren fiil ekleri görünüş/kılınış kavramları ile birlikte ele alınmakta ve sıklık görünüşü (frequency aspect), yinelemeli görünüş (iterative/repetitive/recursive aspect), partitive aspect gibi isimler almaktadır.

Türk dilinde fiil tabanlarına gelerek onlardan sıklık fiilleri yapan değişik morfemler ve morfem birlikleri vardır. Bunlar *-IA-*, *-AIA-*, *-GIIA-/KIIA-* ekleridir. Bu ekler, fiillerde oluş ve kılışları tekrarlayan ve tekrarlama yoluyla pekiştiren ekler niteliğindedir. Karaoğlu (2022, 699) *-AIA-* ve *-IA-* eklerinin Eski Türkçede varlığı tartışmalı ekler olduğunu belirtmiştir.

“Türkçede Tekerrür Fiilleri” başlığı ile konuyu ele alan Banguoğlu (1956, 115), Eski Anadolu Türkçesinde de görülen *-ele-* tekerrür fiillerinin sayıca sınırlı ve oldukça eski olduğu açıklamasını yaparak bu eklerin Türkiye Türkçesi yazı dillerinde aynı görevdeki *-iştir-* fiilleri (*çek-iştir-*, *serp-iştir-*, *oğ-uştur-* vb.) tarafından ikinci plana itilmiş olduğuna işaret etmiştir. Banguoğlu (1974, 277-278), *Türkçenin Grameri* adlı eserinde bu ekin yapısı için “*-ele-* Fiilleri” başlığı altında bu ekin işlek olarak kullanılmamakla beraber sıklık ifade ettiğini söyler. Yine, Banguoğlu bu ekle yapılan fiiller için şu ifadeleri kullanmıştır: “*-ele* fiilleri dilimizde sayılı olmakla birlikte edeleme fiilleri (verbe fréquentatif) olarak canlı ve gelişmeye istidatlı görünürler. Bu sebeple bu tür fiillerin adlarını bu üremeden alıyoruz.” Yazar, bazı edeleme fiillerinin damaksız sesin yahut ünlünün düşmesi neticesinde fiil tabanından doğrudan *-le-* ekiyle yapılmış gibi görüldüğünü belirtmekte ve *çalkalamak*, *çiselemek* gibi fiilleri bu gruba örnek göstermektedir. Banguoğlu'na göre yan yana yaşayan değişikliklerinden hareketle daha açık bir edeleme fiili anlatımı kazanmış olan *-ele-* eki damak sesi düşmesiyle önceki *-ekle-* ekinden meydana gelmiştir. Örneğin *iteklemek* x *itelemek*, *duraklamak* x *duralamak*, *évelemek* x *evelemek* vb. açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamaya göre, fiilden fiil türeten *-AIA-* eki, *-AkIA-* ekindeki *-k-* ünsüzünün düşmesi ile (*-AIA-* < *-AkIA-*) oluşmuştur.

Korkmaz (2009, 125) burada *-k-* ünsüzünün düşmesine yol açan bir durum olmadığı görüşündedir. Ona göre *-AIA-* eki **it-eg-le-* > *it-ele-*, **şaşa-ag-la-* > *şaşala-* gibi sözcüklere fiilden ad türeten *-g* ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün *+IA-* ekiyle birleşip kaynaşmasında oluşmuştur.

Hacıeminoğlu (1992b, 104), *-AIA-* ekinin yapısını örnekler aracılığıyla anlatmıştır. Ekin *{-A}* zarf fiiliyle kurulmuş ad tabanlarına *{+IA-}* ekinin getirilmesiyle oluşan *ötele-* gibi sözcüklerde yanlışlıkla *{-AIA}* olarak düşünüldüğünü ifade etmiştir. Hacıeminoğlu, bu ek için başka bir olasılığın daha olduğunu söylemektedir. Buna göre de “ilaç” anlamındaki *ot* isim köküne isimden fiil yapan *{+A-}* eki getirilerek *ot+a-* “ilaç yapmak” fiili oluşturulmuş ve bundan da *ot+a-g* şeklinde tekrar bir isim türetilmiştir. Bu isim tabanına isimden fiil yapan *{+IA-}* ekinin eklenmesi sonucunda *otag+la-* “tedavi etmek” sözcüğü ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu

sözcükteki -g sesi düştüğü için fiilin *otala-* şekline büründüğü ve bu nedenle de ekin -*AIA-* gibi düşünüldüğünü ifade etmiştir.

Tietze (2002, 229) ekin ünlü ile biten tabanlarda {-*IA-*} biçimini aldığını belirtmiş ve ekin eylemin bildirdiği büyük hareketi mükerrer küçük hareketlere dağıttığını, böylelikle bir tür küçültme eki olduğunu söylemiştir.

Çelikbay (2011, 74) -*GILA-/KILA-* ekinin yapısını harekete bir süreç ve süre anlamı kazandıran isim-fiil yapma işlevine sahip -*GI* isim-fiil yapma eki ve +*IA-* isimden fiil yapma ekinden oluşmuş bir birleşik ek olarak açıklamış ve çağdaş Türk dillerinde, -*GILA-/KILA-* ekinin birçok allomorfolojik ve fonomorfolojik varyantlarının mevcut olduğunu belirtmiştir.

Tarihi ve Çağdaş Türk Dillerinde -*IA-* Eki ve Varyasyonları

1) Orhon Türkçesi

-*IA-*

Tekin (2003, 94) -*IA-* sıklık çatısı eki için *kunla-* “sürekli çalmak, yağmalamak” (< **kun-* “çalmak”) örneğini vermiştir.

2) Eski Uygurca

-*AIA-*

-*AIA-* eki fiilin bildirdiği hareketin bir süreklilik içinde art arda yapıldığını ifade etmek için kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *ıdala-* (< *ıd-ala-*) “vazgeçmek, bırakmak, terk etmek” fiilinde görülmektedir.¹

isig özin ıdaladı “canını terk etti” (Elmalı, 2016, 72, satır 381-382). Ayrıca, bk. *ıdala-*, Wilkens, 2021, 286.

3) Karahanlı Türkçesi

-*IA-*

Bilgen (1989, 116) *Divānu Luġāti't-Türk'te Söz Yapımı* adlı doktora tezinde -*la-* sıklık çatısı için *sarla-* “devamlı olarak sarmak” (< **sar-* “sarmak”) sözcüğünü örnek olarak verir. Taş (2020, 195) Karahanlı Türkçesinde -*le-* sıklık çatısı eki için yalnızca *örle-* “yükselmek, belirlemek, çıkmak” < *ör-* “yükselmek, kalkmak” örneğini vermektedir. Ayrıca Taş (2020, 187) -*kle-* sıklık çatısı eki için de yalnızca *érkle-* “ezmek, baskı yapmak, sıkmak” < **er-* “ezmek, baskı yapmak, sıkmak” örneğini vermiştir.

-*AIA-*

Güner (2021, 166) çalışmasında nadir olarak kullanılan ve fiilin bildirdiği hareketin bir süreklilik içinde art arda yapıldığını ifade etmek için kullanılan -*AIA* ekini Karahanlı Türkçesinde bir fiilde tespit etmiştir: *ölçele-* (< *ölç-ele-*) “ölçmek”.

yana qaçan ölçeleseler anlarqa azu tutsalar anlarqa egsütürler “Onlara vermek için ölçüp tarttiklarında ise eksik tartarlar.”

4) Harezmi-Kıpçak Türkçesi

-*IA-*

¹ Eski Uygurcada -*AIA-* eki dışında bir örnekte sıklık eki olarak -*GALA-* ekinin varlığından söz edebilmek de Clauson (1972, 517a) *tañgala-/tañkıla-* “parçalamak, parçalarına ayırmak” fiilinin sıklık eki -*gala-* ile oluşturulmuş **tañç-gala-* yapısından geliştiği görüşüne temkinli yaklaşmaktadır.

Toprak (2005, 87) çalışmasında Harezmi Türkçesinde *-la-* ekiyle oluşturulmuş olan şu sözcükleri örnek olarak verir:

atla- “adım atmak” (< *at-la-*), *ayirtla-* “seçmek, ayırt etmek” (< *ayirt-la-*), *kala-* “koymak, bırakmak, itelemek, atmak” (< *ka-la-*), *otala-*: “tedavi etmek” (< *ot+a-la-*) vb.

Toprak (2005, 87) Kıpçak sahasında *-la-* eki için *ayırta-* “ayırarak, ayrılmak”, *buyurtla-* “kabul etmek, yazışmak” vb. örneklerle yer vermiştir.

-AIA-

Toprak (2005, 86) Harezmi Türkçesinde az kullanılan eklerden biri olan *-AIA-* eki ile ilgili şu örnekleri vermektedir: *ıdala-* (< *ıd-ala-*) “göndermek”, *ovala-* (< *ov-ala-*) “ovalamak, sürtmek”, *sarala-* (< *sar-ala-*) “sarmak, giydirmek” vb.

Güner (2020, 171) Kıpçak Türkçesinde yer alan *-AIA-* eki ile ilgili olarak şu örneklerle yer vermektedir: *kovala-* ~ *huvala-* “kovalamak” (< *kov-*), *tepele-* ~ *depele-* (< *tep-*) “öldürmek, helak etmek”, *yorala-* (< *yor-*) “rüya tabir etmek” vb.

Güvenç (2014, 138, 139) çalışmasında Ermeni Kıpçak Türkçesi için *-AIA-* ekinin yanı sıra *-GAIA-* ve *-hAIA-* biçimlerine de yer verir. Sert ünsüzle biten fiillere bu biçimlerden *-hAIA-*, yumuşak ünsüzle biten fiillere de *-GAIA-* biçimi gelmektedir. Yazar *-AIA-* eki için yalnızca *xuvala-* “kovalamak” fiiline yer verirken *GAIA-* ve *-hAIA-* ekleri için *başhala-* (< *bas-*) “bastırmak, sıkıştırmak, itip kakmak”, *salgala-* (< *sal-*) “birkaç kez itip çekmek, çekiştirmek” vb. örnekleri vermiştir. Bu ekler genellikle tek heceli fiillere gelmektedir. Fakat *-GAIA-* ekinin *-Dir-/ -DUR-* eki ile genişlemiş olan *öldürgälä-* “tek tek öldürmek, kırıp geçirmek” ve *sındırgala-* “parça parça etmek, paramparça etmek” eylemlerine de geldiği görülmektedir.

5) Çağatayca

Hacıeminoğlu (1992, 96) Çağatayca'da çok nadir olarak görülen *-ala-/ele-* eki için *ovala-* (< *ovala-*) “sürekli ovmak” örneğine yer vermiştir. Eckmann (2017, 59) sıklık veya çokluk bildiren *-gula-*, *-kula-*, *-güle-* eki için *atkula-* (< *at-*) “pek çok ok atmak”, *çapkula-* (< *çap-*) “kıyasıya dövüşmek” örneklerini vermiştir.

6) Eski Anadolu Türkçesi

Gülsevin (2017, 156) belirli aralıklarla ve sık sık yapmayı bildiren *-ele-* eki için *depele-* örneğini vermiştir. Karaoğlu (2022, 700-701) çalışmasında *-AIA-* ve *-la-* ekleri için *çabala-* (< *çap-ala-*) “çırpınmak, debelenmek”, *saçala-* (< *saç-ala-*) “saçmak, serpmek”, *ışla-* ~ *ışıla-* (< *ış-ı-la-*) “parlamak, parıldamak, ışıldamak” örneklerine yer vermiştir.

Yeni Uygurca ve Sarı Uygurcada -la-

Yeni Uygurcada -la-/le-

İlkül (2008, 161) çalışmasında Yeni Uygurcada işlek olarak kullanılmayan pekiştirici, tekerrür ettirici bir işlevi olan *-la-*, *-le-* eki için *keslimek* (< *kes-le-*) “kesmek”, *püklimek* (< *pük-le-*) “bükmek”, *çoqilamak* (< *çoqu-la-*) “gagalamak”, *putilimak* (< *puta-la-*) “budamak” örneklerine yer vermektedir. *-la-*, *-le-* eki için bu örneklerle ek olarak Öztürk’ün (2020, 55) çalışmasından şu sözcükleri de verebiliriz: *gaca-la-* “kemirmek”, *mara-la-* “gizlice bakmak”, *ütü-le-* ~ *üt-le-* “ütmek, tüylerini yıkamak”.

Sarı Uygurcada -lı-, -tı-

Ayazlı’ya (2017, 66) göre kalıplaşmış bir ek olarak Sarı Uygurcada karşımıza çıkan *-lı-* eki, tarihî dönem Türk dillerinde görülmemektedir. Ayrıca, Roos’un (2000, 134), *-lı-* ekinin edilgen *-(ı)l-* ekinden gelişmiş bir biçim olduğu bilgisini aktarır. Ayazlı, *-lı-* eki için Sarı Uygurcada

mala-lı- “uyuşmak, hissizleşmek” (< *mala-* “uyuşmak, hissizleşmek”), *uhkalı-* “kokmak, koku çıkmak” (< *uhka-* “koklamak”), *vulalı-* “nefesi kesilmek, boğulur gibi olmak” (< *vula-* “boğulur gibi olmak”) sözcüklerini tespit etmiştir. Ayazlı’nın verdiği bu örneklerde *-lı-* (< *-lA-*) eki aslında sıklık bildiren, pekiştirici işlevindedir. Fiilin kök haliyle ek almış hali arasında anlam farkı görülmemektedir. Zaten Ayazlı (2023, 35) *Sarı Uygurcanın Etimolojik...* adlı çalışmasında *-lA-* eki için *ciğirle-* “çöreklenmek (yılan için)” (< **ciğir-* “kıvırmak, bir araya getirmek, toparlamak, toplamak”) örneğine yer vermiştir. Ayazlı (2023, 35, dipnot 5) bu sözcükteki *-le-* ekinin *-lı-* ekinin bir türevi olduğunu düşünmektedir.

Bunun dışında Ayazlı (2017, 66) *-lı-* ekinin edilgen ve dönüşlü eylemler türettiğini de belirterek şu örnekleri verir: *azır-lı-* “ayrılmak”, *yor-lı-* (< *yor-* “yürümek”), *dır-lı-* “dirilmek” (< **dır-*). Ayrıca, Sarı Uygurcada ekin *-tı-* biçimindeki türevi için *aştı-* “açmak, açılmak” (*aştıgan kün* “açılış günü”) örneğini vermektedir.

Sarı Uygurcada edilgenlik ekiyle ilişkin olarak Roos (2000, 134) *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language*² başlıklı doktora tezinde “*Reflexive/Detransitive Suffixes*”³ başlığı altında bilgi vermektedir. Yine, Zhong’a (2019, 260) ait olan doktora tezinde Sarı Uygurcada edilgen çatılı yapılar ele alınır. Ona göre Sarı Uygurcada edilgen çatılı yapılar nadiren kullanılır:

Edilgen Çatı

Sarı Uygurcada edilgen çatı eki fiil ünlü ile bitiyorsa *-l*, ünsüz ile bitiyorsa *-ıl /-ul*, *r* sesi ile bitiyorsa *-lı* olur. Sarı Uygurcadaki eylemden eylem yapan *-lı-* ekini açıklamak için Sarı Uygurcadaki edilgen çatı ve dönüşlü çatı kavramlarını da açıklamak gerekmektedir.

Zhong’un (2019, 261-262) çalışmasında yer alan edilgen çatılı cümle örnekleri etken çatılı cümle örnekleri ile karşılaştırmalı olarak şöyle verilmektedir:

Tablo 1. Etken çatılı cümle örneği

Men	sək	-nə	ash	-də.
Ben	kapı	belirtme durumu eki	fiil (aç- “açmak”)	geçmiş zaman

Aktarma: Ben kapıyı açtım.

Tablo 2. Edilgen çatılı cümle örneği

Sək	-nə	ash	-əl	-də.
Kapı	belirtme durumu eki	fiil (aç- “açmak”)	-ıl (edilgenlik eki)	geçmiş zaman

Aktarma: Kapı açıldı.

Tablo 3. Etken çatılı cümle örneği

(Sen) mula	-nəng	gezgə	-nə	undur	-oht.
------------	-------	-------	-----	-------	-------

² Batı Yugur (Sarı Uygur) Dili

³ Dönüşlü/Geçissiz Ekler

(II. tekil kişi) Çocuk	ilgi durumu eki	giysi	belirtme durumu eki	fiil (undur-“çıkarmak”)	completive aspect (tamamlayıcı görünüş)
------------------------	-----------------	-------	---------------------	-------------------------	---

Aktarma: (Sen) Çocuğunun giysisini çıkar.

Tablo 4. Edilgen çatılı cümle örneği

(Yen’ge) mula	-nəng	gezgə	-nə	undur	-ul	-də
(Yenge) çocuk	ilgi durumu eki	giysi	belirtme durumu eki	fiil (undur-“çıkarmak”)	-ul (edilgenlik eki)	geçmiş zaman

Aktarma: Çocuğun kıyafetleri (yengesi tarafından) çıkarıldı.

Orta Çatı

Zhong’a (2019, 262) göre orta çatı hem etken hem de edilgen çatı ses unsurlarını içerir. Edilgen çatı ile eşdeğer bir anlama sahiptir ve geçişsizleştirme işlevine sahiptir. Dönüştürücü çatı, fiil köküne *-n/-in, -lı* ve *-tu* ekleri getirilerek yapılır. Sarı Uygurcada orta çatı eki fiil kökü ünlü ile bitiyorsa *-n*, fiil kökü ünsüz ile bitiyorsa *-in*, fiil kökü *r* sesi ile bitiyorsa *-lı*, fiil kökü *z* sesi ile bitiyorsa *-tu* olur. Zhong’un (2019, 262-263) çalışmasında yer alan orta çatılı cümle örnekleri etken çatılı cümle örnekleri ile karşılaştırmalı olarak şöyle verilmektedir:

Tablo 5. Etken çatılı cümle örneği

Yarjis	zhəmaq	-nə	sə	-oht	-də.
Yarjis	sopa	belirtme durumu eki	sı- (kırmak)	completive aspect (tamamlayıcı görünüş)	geçmiş zaman

Aktarma: Yarjis sopayı kırdı.

Tablo 6. Orta çatılı cümle örneği

Zhəmaq	sə-	-n	-qhar	-oht	-də.
Sopa	sı- (kırmak)	dönüştürücü eki	completive aspect (tamamlayıcı görünüş)	geçmiş Zaman	

Aktarma: Sopa kırıldı.

Tablo 7. Etken çatılı cümle örneği

Yarjis	gükdogul	-nə	yar-	-oht	-də
Yarjis	karpuz	belirtme durumu eki	fiil (yar-“yarmak”)	completive aspect (tamamlayıcı görünüş)	geçmiş zaman

Aktarma: Yarjis karpuzu böldü.

Tablo 8. Orta çatılı cümle örneği

Gükdogul	yar-	lə-	-har	-də.
Karpuz	fiil (yar- “yarmak”)	orta çatı eki	resultative aspect (sonuçsal görünüş)	geçmiş zaman

Aktarma: Karpuz bölündü.

Tablo 9. Etken çatılı cümle örneği

Men	gezgə	-nə	uz-	-oht	-də.
Ben	giysi	belirtme durumu eki	fiil (uz- “kesmek”)	completive aspect (tamamlayıcı görünüş)	geçmiş zaman

Aktarma: Ben giysiyi kestim.

Tablo 10. Orta çatılı cümle örneği

Gezgə	uz-	-də	-har	-də.
Giysi	fiil (uz- “kesmek”)	orta çatı eki	resultative aspect (sonuçsal görünüş)	geçmiş zaman

Aktarma: Giysi yırtıldı.

-kıla-, -kele-, -gele-⁴

Ayazlı (2017, 65) çalışmasında Sarı Uygurcada eylemlere gelerek süreklilik ifade eden *-kıla-*, *-kele-*, *-gele-* ekleri için *azağın tart-kıla-* “ayağını yere vurmak”, *ter-kele-* ~ *ter-gele-* “yola çıkmak, yola çıkmak için hazırlanmak; hayvanlara eşya yüklemek” örneklerini vermiştir. Yeni Uygurcada ise bu eke rastlanmamaktadır.

Sonuç

Çalışmamız kapsamında sıklık, tekrar bildiren, eylemden eylem yapım eki *-IA-* ve varyasyonları tarihi Türk dilleri ile çağdaş Türk dillerinden Sarı Uygurca ve Yeni Uygurca üzerinden incelenmiştir. Bu veriler doğrultusunda araştırmacıların bu ek için tanımlama yaparken ekin sıklık veya tekrar bildirdiği konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Sarı Uygurcada genellikle edilgen /dönüşlü çatı eki olarak *-(i)l-* ekini görsek de *-lı-* ekinin de edilgen /dönüşlü çatı eki olarak kullanıldığını görürüz. Ayrıca Sarı Uygurcada bir de *-IA-* ekinden gelişmiş olan *-lı-* ile onun varyasyonu olan *-tı-* sıklık bildiren eylemden eylem yapım eki yer alır.

⁴ *-GIA*: geldiği fiil tabanının ifade ettiği işin, hareketin tekrarlanarak ortaklaşa ve birden fazla kişi tarafından yoğun olarak ve sıklıkla yapıldığını bildiren fiiller türetmektedir. *-GIA* Altay Türkçesinin de aralarında bulunduğu Güney Sibirya Türk lehçelerinde “tekrarlanan ve sıklıkla yapılan hareketi gösteren bir kılımlı belirleyicisidir. Örnek: *aytkıla-* “küfretmek, sövmek; söylenip durmak, azarlamak; yermek” (*ayt-*: söylemek), *bargıla-* “tekrar tekrar gitmek, gidip durmak” (*bar-*: gitmek), *cürgile-* “yürüyüp durmak” (*cür-* yürümek) (Dilek, 2022, 99).

KAYNAKÇA

- Ayazlı, Ö. (2017). *Sarı Uygurcanın Grameri ve Eski Türkçe ile Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2023). *Sarı Uygurcanın Etimolojik Sözlüğü Eski Türkçe, Orta Türkçe, Moğolca, Çince ve Çağdaş Türk Dillerindeki Denklikleriyle (B, C, Ç, D, F, G Maddeleri)*. Paradigma Akademi.
- Banguoğlu, T. (1956). Türk Grameri İçin Monografiler: I - Türkçede Tekerrür Fiilleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 4, 111-123.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bilgen, İ. (1989). *Divānu Luğāti't-Türk'te Söz Yapımı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çelikbay, A. (2011). Çağdaş Türk Lehçelerinde Bir Tekrar Fiili Yapma Eki: -GIIA-/KIIA-. *Türkbilig*, 21, 73-86.
- Güner Dilek, F. (2022). *Altay Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca El Kitabı* (G. Karaağaç Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Türkçede Ek + Kök/ Kök +Ek Kaynaşmasıyla. *Turkish Studies*, 4 (8), 1535-1557.
- İlkül, F. (2008). *Yeni Uygur Türkçesinin Yapım Morfolojisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karaoğlu, S. (2022). *Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy) Türetim Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roos, M. E. (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language, Grammar, Text, Vocabulary*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Rijks University. Leiden.

Bartu D., Yıldırım F., *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 2024; 5, (1)

Serebnikov B.A, Gadjeva N.Z. (2020). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (T. Hacıyev & M. Öner Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (Haz. M. Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı cilt 1 (A-E)*, İstanbul: Simurg.

Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*, [y.y.], Ankara.

Tosun, İ. (2017). Tuva Türkçesinde Sıklık Çatısı Eki {-GILA}. *Türk Bitig Türklük Bilimi Araştırmaları*, Kırklareli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünün 5. Yıl Anısına, 85-99.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Zhong, Y. X. (2019). *Rescuing a Language from Extinction: Documentation and Practical Steps for the Revitalisation of (Western) Yugur*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of The Australian National University.

EXTENDED ABSTRACT

The Turkish language is an agglutinative language, where suffixes are added to words to create new forms, generally categorized as noun to noun, noun to verb, verb to noun, and verb to verb derivations. In this study, the suffix -IA- and its variations in Yellow Uyghur and New Uyghur, two contemporary Turkic languages, will be examined. This suffix often does not significantly change the meaning of the base word but sometimes only reinforces the meaning or indicates that an action is performed continuously. Some researchers have categorized the variations of the -IA- suffix under the aspect of frequency, while others have placed them under verb derivation suffixes. Although the -IA- suffix for verb derivation has been observed in historical Turkic languages, it has not been extensively studied in the works we have reviewed, likely due to its limited usage. It can be said that this suffix is relatively less common and therefore remains a less prominent suffix. The -IA- suffix and all its variations may not be present in every language. The aim of this article is to elucidate the connection between the -IA- suffix indicating frequency and repetition, which has been observed since Old Turkic, the -lI- and -tI- suffixes in Yellow Uyghur, and the -IA- suffix indicating verb repetition in New Uyghur.

By reviewing sources related to historical Turkic languages, Yellow Uyghur, and New Uyghur, the -IA- suffix and its variations derived from Old Turkic have been compared in Yellow Uyghur and New Uyghur. The aim is to highlight the similarities and differences between them. Subheadings related to passive and reflexive voices are included in Yellow Uyghur. Tables are used to better explain the passive and reflexive voice in Yellow Uyghur. The -lI- suffix in Yellow Uyghur is mostly seen as a standardized form of the passive voice suffix -(I)l-. Although the -lI- suffix is generally used as a passive/reflexive voice suffix, we also see that it is used as such in Yellow Uyghur. Additionally, in Yellow Uyghur, there is a suffix -lI- derived from -IA-, which is used as a suffix for frequency indicating action, as well as its variation -tI-, which is also used for verb derivation from a verb indicating frequency. Words that do not use the passive function of the -IA- suffix are identified. The -IA- suffix is used as a verb derivation suffix in Old Turkic, Yellow Uyghur, and New Uyghur. Although the -lI- suffix in Yellow Uyghur is considered to be a standardized form of -(I)l-, it can also be considered as another variation of the -IA- suffix in Old Turkic and New Uyghur. In Yellow Uyghur, we generally see the -lI- suffix as a passive/reflexive voice suffix, but we also see that the -lI- suffix is used in the passive/reflexive voice. Additionally, in Yellow Uyghur, there is a suffix -lI- derived from -IA-, which is used as a suffix for frequency indicating action, as well as its variation -tI-, which is also used for verb derivation from a verb indicating frequency. Words that do not use the passive function of the -IA- suffix are identified. The -IA- suffix is used as a verb derivation suffix in Old Turkic, Yellow Uyghur, and New Uyghur. Words indicating frequency and repetition derived from the -IA- suffix or its variations in Orkhon, Uyghur, Karakhanid, Kipchak, Chagatai, Old Anatolian Turkish, New Uyghur, and Yellow Uyghur have been identified and included in our study. In some languages, when the frequency and repetition indicating -IA- suffix and its variations are added to verbs, there is no difference in meaning between the verb's base form and its form with the suffix. Researchers generally agree that this suffix indicates frequency or repetition when defining it.